

2020 YILI TÜRKİYE ELEKTRİK SEKTÖRÜ REKABET DURUMU DEĞERLENDİRİLMESİ

Agah HINÇ

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu

ÖZET

Türkiye elektrik enerjisi talep tahmini çalışmalarına göre, Türkiye’de 2020 yılında elektrik talebinin karşılanması için baz senaryoya göre yaklaşık olarak 40.000 MW, düşük senaryoya göre ise yaklaşık 27.000 MW ek yatırım yapılması gerekmektedir.¹ [1] Bu çalışmada Michael Porter’ın geliştirdiği Elmas Modeli üzerinden, ülkemiz elektrik üretim sektörünün daha rekabetçi hale gelmesi için yapılması gerekenler tartışılmıştır. Michael Porter’ın belirlediği mikro göstergeler üzerinden analiz yapılmış ve 2020 yılında ülkemizde daha rekabetçi bir elektrik piyasası olması için alınması gereken tedbirler belirlenmiştir. Bu bağlamda, arz güvenliğini riske atmayacak şekilde sağlıklı bir yatırım ortamı oluşturabilmek için nitelikli işgücü, kaynak çeşitliliği, Ar-Ge, verimlilik, tarife grupları, ikincil piyasalar, organizasyon yapıları, üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının destekleri konularında yapılacak düzenlemelerin son derece dikkatli planlanması gerekmektedir. Elmas Modeli’ne dışarıdan etki eden bir faktör olan devlet ise bu düzenlemeleri yapacak otorite olması bağlamında modeldeki her bileşeni dolayısı ile sektördeki rekabetçi yapı oluşumunu birebir etkileyecek bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektördeki resmi otoritelerin kararları şeffaf ve gerekçeli olmalı ayrıca kamu ve özel sektör arasında ayırım gözetilmemelidir. Sonuç olarak, sektördeki iç rekabetin

¹ TEİAŞ tarafından hazırlanan “Türkiye Elektrik Enerjisi 10 Yıllık Üretim Kapasite Planlaması 2008-2017” raporundaki rakamların 2020 yılına yuvarlanması ile bulunan yaklaşık sonuçlardır.

sağlanması üretici-tüketici-devlet üçgenindeki tüm paydaşlara katkı sağlayacaktır. Ülkemizde tesis edilecek yoğun iç rekabet, yerli şirketlerimize tecrübe kazandıracak ve Avrupa elektrik ağı ile birleşme sağlandığında, yerel rekabet tecrübeleri sayesinde ülkemiz şirketleri Avrupa piyasasında da etkili olabileceklerdir.

GİRİŞ

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'nun ilk maddesinde belirtildiği üzere Türkiye elektrik piyasasında ulaşılmak istenen temel amaçlardan bir tanesi de piyasasının hedeflenen seviyede rekabetçi yapıya kavuşmasıdır. [6] İletim hizmetinin doğal tekel olarak kalmasının ve düzenlemeye tabi tarifeler ile faaliyet göstermesinin planlandığı piyasada, üretim ve dağıtım tarafında rekabetçi yapının tesis edilmesi hedeflenmektedir. Özellikle üretim tarafında tam rekabetçi bir piyasanın elde edilmesi ile üreticilerin son birim maliyetlerine göre makul bir kâr sağlayacakları seviyede bir piyasa fiyatı oluşabilecektir. Bu sayede belirsizlikler azalacak ve yeni yatırımlar için cazip bir ortam ortaya çıkacaktır.

Türkiye elektrik üretim sektörünün mevcut durumu aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1 Türkiye Elektrik Üretim Sektörünün Mevcut Durumu

KURULUŞLAR	KURULU GÜÇ		2007 YILI TOPLAM ÜRETİM	
	MW	%	MW	%
EÜAŞ	20.156,4	47,5	73.839,0	38,6
BAĞLI ORTAKLIK	3.834,0	9,0	18.488,0	9,7
İHD	650,1	1,5	4.268,0	2,2
MOBİL	262,7	0,6	797,0	0,4
Yİ	6.101,8	14,4	44.970,0	23,5
YİD	2.439,4	5,8	14.256,0	7,5
SERBEST ÜRETİM	5.296,6	12,5	19.399,0	10,1

OTOPRODÜKTÖR	3.653,5	8,6	15.325,0	8,0
TOPLAM	42.394,5	100,0	191.342,0	100,0

Kaynak: TEİAŞ, www.teias.gov.tr

Tablodaki verilerden anlaşıldığı üzere devlet üretim şirketi olan EÜAŞ'ın piyasada hakim durumu bulunmaktadır. Özel şirketlerin kurulu güçteki payı %42,8 civarında olup bunun %21,7'si devletten alım garantileri bulunan imtiyazlı şirketlerdir. Sonuç olarak piyasada rekabet eden ve piyasa fiyatını oluşturan üreticilerin payı kurulu güçte % 21,1 toplam üretimde ise %18,1'dir.

Türkiye elektrik enerjisi talep tahmini çalışmalarına göre, Türkiye'de 2020 yılında elektrik talebini karşılaması için baz senaryoya göre yaklaşık olarak 40.000 MW, düşük senaryoya göre ise yaklaşık 27.000 MW ek yatırım yapılması gerekmektedir.[1] Bu yatırımların nasıl yapılacağı konusunda belirlenen senaryolar temel olarak "Kuruluşlara Göre" ve "Kaynaklara Göre" olmak üzere iki boyutlu olarak yapılandırılmıştır. Üretim yatırımı planlaması yapılırken kaynakların tahsisine yüksek önem verilmeli, hâkim durum yaratacak ve rekabet ortamını bozacak uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir.

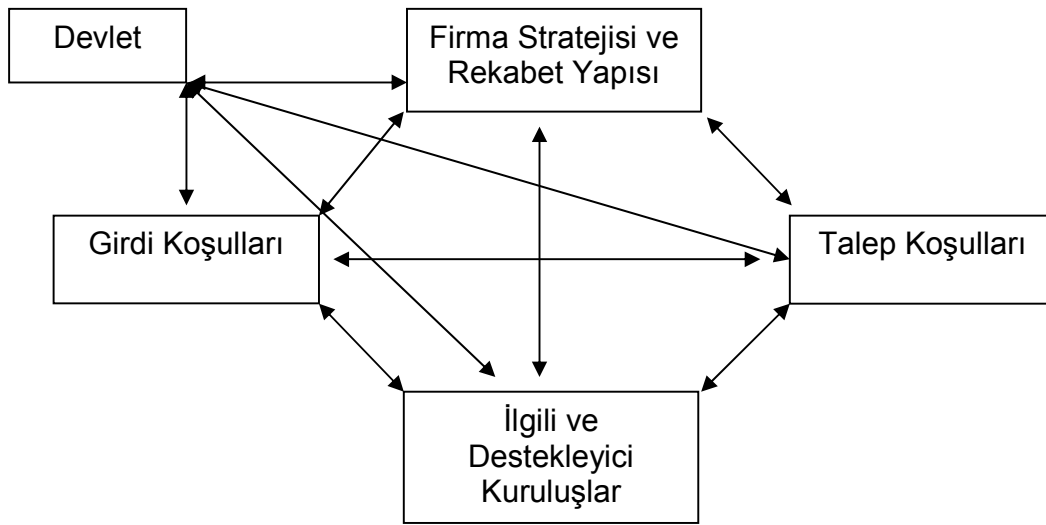
PORTER'IN ELMAS MODELİ YAKLAŞIMI

Michael Porter, herhangi bir şirketin uluslar arası pazarlardaki rekabetçi gücünün kendi iç pazarındaki rekabet gücü ile doğru orantılı olduğunu savunmuştur. Ekonomik özellikleri birbirinden farklı 10 ülkeyi² inceleyen Porter alt sektörlerdeki rekabetçi yapıların ülkelerin gelişmesine ve ekonomisine ne tür katkılar sağladığını bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Michael Porter tarafından geliştirilen elmas modeli yaklaşımı, rekabet göstergesi olarak sadece makro ekonomik değişimleri değil; özellikli sektörlerde yoğunlaşarak o sektörün rekabetçi durumunu sektöre özel mikro göstergeler ile ifade etmeyi amaçlamıştır.

² Almanya, ABD, İsviçre, İsveç, Japonya, İtalya, Güney Kore, İngiltere, Danimarka ve Singapur

Model, girdi koşulları, firma stratejisi ve rekabet yapısı, talep koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar şeklinde olmak üzere 4 ana bileşenden oluşmaktadır. Rekabetçi durumu ortaya çıkarmada ve rekabet avantajını oluşturmada her bileşen birbirlerini etkilemekte olup sisteme hareketli bir yapı kazandırmaktadır. Elmasın dışında ise devlet bulunmakta ve bu dört faktörü de doğrudan etkilemektedir. [2,3]

Şekil 1 Porter'ın Elmas Modeli

Kaynak: Porter, M.E. (1990). The Competitive Advantage of Nations, The MacMillan Pres Ltd., London and Basingstoke.

Girdi Koşulları

Girdi koşullarında rekabet unsurunu belirleyen nitelikli işgücü, sermaye ve hammadde şeklinde 3 ana faktör bulunmaktadır. Elektrik üretim sektöründe işgücünün teknik ve idari olmak üzere iki ayağı olduğu söylenebilir. Teknik kısımda, uygun makine ve ekipman seçimi yapan, tesisin verimli çalışması adına bakım ve onarım zamanlarını iyi ayarlayan, acil durumlarda ne şekilde müdahale etmesi gerektiğini bilen ve tüm bunlarla birlikte iş güvenliğini her zaman ön planda tutan elemanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun için üniversitelerde lisans ve lisansüstü, meslek liselerinde ise ihtiyaca yönelik programlar oluşturulmalı ve kazan, türbin teknolojileri, trafo, elektrik aksamı ve santral

genel donanımı üzerine eğitim almış mühendis ve teknisyen kadrosu yetiştirilmesi gerekmektedir. İdari kısımda ise, üretilen elektrik enerjisini en uygun yolla değerlendirecek, enerji ekonomisi, risk yönetimi ve optimizasyon üzerine uzmanlaşmış idari kadroya da ihtiyaç bulunmaktadır.

Elektrik üretim sektörü, yüksek ilk yatırım isteyen, ayrıca yıllık işletme ve bakım masrafları da yüksek olan bir sektördür. Dolayısıyla sermaye ihtiyacı yüksektir. Yatırım yapmak isteyen firmaların yüksek miktarlarda kredi gereksinimleri olmaktadır. Elektrik sektöründeki planlanan rekabetçi yapının oluşturulması ve sektörün kararlı bir yapıya ulaşması halinde yatırımcılar daha uygun koşullarda kredi bulabilme imkânına kavuşacaklardır. Ayrıca, yüksek sermaye ihtiyacı Ar&Ge çalışmalarına ayrılan kaynağı da kısıtlamaktadır. Verimliliği ve yerli makine ekipman üretimini arttıracak olan Ar&Ge çalışmalarını da ekonomik hale getirecek piyasa yapısı ve fiyat oluşumu gerekmektedir.

Hammadde, sektörde rekabet avantajı sağlayan en önemli etmenlerden biridir. Kaynak çeşitliliğini arttırarak üretim portföyünü genişleten firmalar farklı piyasa koşullarına karşı esnek bir yapı kazanmaktadırlar. İç veya dış gelişmelere bağlı olarak koşullar aniden değiştiğinde, kaynak çeşitliliği bulunan firmalar bu durumu en az zararla ya da en çok kârla atlatacaklardır. Bilindiği üzere ülkemiz doğal gaz bakımından dışarıya bağımlı durumdadır. Stratejik öneme sahip olan elektrik üretim sektöründe, şirketlerin daha rekabetçi bir yapıya kavuşmaları ve daha uzun ömürlü olmaları için orta ve uzun vadede üretim kaynaklarını olabildiğince çeşitlendirmeleri gerekmektedir. Böylece doğal gaza bağımlılık da azalacaktır.

Talep Koşulları

Talep koşulları, firmaların yenilikçi yapılarını, ürünlerine verdikleri önemi, çeşitlendirilmiş ürün ve müşteri grupları oluşturma gibi faktörleri içermektedir. Porter'a göre bir pazarda talep arttıkça üreticiler bu faktörleri daha da çok ön plana çıkaracaklardır.

Mevcut durumda bir serbest üretici ürettiği elektriği ikili anlaşmalar veya dengeleme ve uzlaştırma piyasası yoluyla satabilmektedir. Hakim gücün bulunmadığı ikili anlaşmalar

piyahasında, műűteriler ticarethane, sanayi ve direkt bara űeklinde gruplandırılabilir. İekli anlaűmalar piyasasında etkin bir rekabet bulunduęu űűylenebilir. Fakat DUY piyasasında oluűan fiyatlar, űretilen elektrięin bűyűk çoęunluęunun DUY piyasasında satılmasına yol amıű ve ikili anlaűmalar piyasası cazibesini yitirmiűtir. Bir tedarikçi olarak pazarda en yűksek paya sahip olan EűAű, doęal olarak DUY piyasasında fiyat belirleme konusunda da en etkin durumda olmaktadır. Bu etkin durumun, devlete piyasaya műdahale etme serbestlięi tanınması yatırımcılar ve piyasada faaliyet gűsteren űirketler űzerinde tedirginlięe yol açmaktadır. İdeal piyasa oluűturma sűrecinde EűAű ile ilgili olarak;

- Elektrik sektűrűnde hâkim olan devlet kuruluűlarının EűAű’a dięer űzel űirketlere yapılandan farklı muamele yapmadıęı,
- EűAű űzerinde politik baskıların olmadıęı,
- Devletin EűAű’ın hâkim durumunu kullanarak DUY fiyatlarında gűdűmleme yapabilme ihtimalinin sıfıra indirildięi,

konularının űzűme kavuűturulması ihtiyaı hasıl olmuűtur. Enerjisi Piyasası ve Arz Gűvenlięi Strateji Belgesi”; EűAű konusunda yukarıda belirtilen sorunlara somut ve uygulanabilir űzűm űnerileri sunmuűtur. Belgenin “űretim Tesislerinin űzelleűtirilmesi” baűlıklı bűlűműnde, “űzelleűtirilecek űretim tesislerinin belirlenmesinde ve portfűyler halinde gruplandırılmasında piyasada hakim gű oluűturulmaması ve rekabetin saęlanması temel kriter olarak ele alınacaktır.” ve “űretim tesislerin űzelleűtirilmesi iűlemlerine 2009 yılı içerisinde baűlanması hedeflenmektedir.” maddeleri bulunmaktadır. Buna ek olarak Strateji Belgesi’nde űngűrűlen gűn űncesi piyasası, kapasite mekanizması, vadeli iűlemler piyasası, yarıűma yoluyla enerji temini gibi mekanizmaların faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Bu sayede talep tarafında bir eűitlenme olacak ve űreticilerin risklerini en aza indirmesi kolaylaűacaktır. Ayrıca űretilen elektrięin deęerlendirilebileceęi birden çok piyasa yapısının bulunması ve sektűrdeki hakim gű durumunun kırılması hem sektűrde yapılan yatırımı arttıracak hem de sektűrűn daha rekabetçi bir yapıya kavuűmasına olanak saęlayacaktır.[4]

Firma Stratejisi ve Rekabet Yapısı

Bu bileşende firmaların organizasyon yapıları, kuruluş biçimleri ve ne şekilde yönetildikleri alt bileşenleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, iç piyasadaki yüksek rekabet yapısı her ne kadar firmalar için avantaj olarak görülmesi de, üreticilere ağır koşullarda ayakta kalmayı öğretecek ve dış piyasada avantaj sağlayacaktır. Orta vadede gerçekleşmesi planlanan UCTE projesi ile tüm Avrupa'nın bütünleşmiş bir iletim ağı ile faaliyet göstermesi amaçlanmaktadır. Projenin gerçekleşmesi ile elektrik üreticileri ve tüketicileri için geniş bir pazar oluşacaktır. Yoğun rekabet koşullarının olacağı bu pazara hazırlıklı olmak için, üreticilerimizin asıl faaliyetlerinin olduğu iç pazarda da rekabet seviyesinin üst düzey olması gerekmektedir.

Sektörde faaliyet gösteren şirketler kalıcı olmak için mutlak suretle organizasyon yapılarını olabildiğince kurumsal hale getirmelidirler. Girdi koşullarında bahsedilen nitelikli teknik ve idari işgücü konularına önem verilmeli ve şirket yönetiminde profesyonel bir anlayış benimsenmelidir. Ayrıca piyasanın daha kararlı bir şekilde işleyebilmesi açısından şirketler manipülatif ve spekülatif hareketlerden kaçınılmalı marjinal maliyetlerini yansıtacak fiyat teklifleri hazırlamalıdır.

İlgili ve Destekleyici Kuruluşların Yeterlilik Düzeyi

Üniversite ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri sektörü her yönden birebir etkilemektedir. Üretimden son tüketime kadar oluşturulacak rekabetçi bir tedarik zinciri, tüm paydaşlar için yüksek faydalar sağlayacaktır. Ayrıca, araştırma ve geliştirme çalışmaları ile sektöre destek verecek diğer yan kuruluşlar da üretecekleri yeni teknolojiler sayesinde sektörün her kesimine katkıda bulunacaklardır. Verimlilik konusunun öneminin giderek arttığı günümüzde, üretim, dağıtım, iletim ve son tüketimde verimli kullanımı teşvik edecek yenilikçi çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Teknik ve idari işgücünde niteliğin artması için üniversitelere büyük görev düşmektedir. Üniversiteler, sektörde ihtiyaç duyulan konulara yönelik ders içeriklerinin bulunduğu lisans ve lisansüstü akademik programlar ile destek sağlayabileceklerdir. Sivil toplum kuruluşları ise hem üreticinin hem de tüketicinin yanında olacak şekilde piyasada oluşan olumsuzlukların giderilmesi için gerekli lobi çalışmalarını yaparak sektöre yardımcı

olabileceklerdir. Bunlara ek olarak üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşların çeşitli dönemlerde ortak hareket etmek suretiyle araştırma, rapor, anket v.b. çalışmalar hazırlamaları sektördeki tüm katılımcılara fayda sağlayacaktır.

Devlet

Serbestleşme ve yeniden yapılanma devletin piyasada artık gerekli olmadığı anlamına gelmemektedir. Tersine, serbestleşmenin meyvelerini alabilmek için devlet müdahalesinin oldukça yetkin olması gerekmektedir.[5] Ülkemizde yeniden yapılanma sürecinin henüz başlarında olan elektrik sektöründe düzenleme ve mevzuat çalışmaları tüm paydaşların katılımı sağlanarak yapılmalıdır. Sektördeki resmi otoritelerin kararları şeffaf ve gerekçeli olmalı ayrıca kamu ve özel sektör arasında ayırım gözetilmemelidir. Sektörün daha kararlı hale gelmesi ve dolayısıyla rekabetin oluşması için devletin resmi hafızasının oluşması koşulu da bulunmaktadır. Bu sayede yönetim değişikliği veya başka nedenlerden dolayı enerji politikalarında keskin değişiklikler olması engellenecek ve yatırımcılar için daha güvenli bir ortam sağlanacaktır. Bürokratik işlemlerin ve şirketleri mali açıdan zor duruma düşürecek uygulamaların olabildiğince azaltılması gerekmektedir. Elektrik enerjisinin maliyet temelli fiyatlandırılması uygulamasına devam edilmelidir. Üretimde kaynak çeşitliliğini cazip hale getirmek için yenilenebilir enerji kaynaklarına verilen teşvikler ekonomik seviyelerde olmalıdır. 2009 yılı başında TETAŞ satış tarifesi 12,62 krş/kWh olarak onaylanmış ve 2008 yılına ait Türkiye Ortalama Elektrik Toptan Satış Fiyatı Kurul tarafından 12,82 krş/kWh olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla yenilenebilir teşvikleri piyasa fiyatlarının altında kalmıştır. Ayrıca finans kuruluşları bu teşvik fiyatlarını temel alarak kredi sağladıkları için ideal piyasa yapısında bu fiyatların piyasadaki ortalama fiyata ve üreticilerin son birim maliyetlerine yakın olması gerekmektedir.

Daha rekabetçi bir yapıya ulaşmak için, piyasada yoğunlaşmayı önlemeye yönelik ardıl önlemler de önemlidir. Devlet, manipülasyona izin vermeyecek pro-aktif bir izleme ve denetim mekanizması oluşturmmalıdır.[5] Bir başka deyişle, bu izleme ve denetim mekanizması piyasa yapısını bozabilecek nitelikteki fiyat hareketlerini önceden sezip bu hareketin piyasayı bozmasına izin vermemeli ve gerektiği şekilde cezalandırmalıdır.

SONUÇ

Elmas modelinin 4 temel bileşeni, bunların alt bileşenleri ve devletin bunlara etkisi değerlendirildiğinde; girdi koşullarında kaynak çeşitliliğinin ve sağlam sermaye yapısının çok önemli olduğu belirlenmiştir. Talep koşulları etmeninde, değişik piyasa yapılarının hayata geçirilmesi ve tarife gruplarının çeşitlendirilmesinin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Firma stratejisi ve organizasyon yapısı etmeninde en önemli alt faktör olarak şirketlerin, kısa vadeli yüksek karlar elde etme amacı ile piyasa yapısını bozacak fiyat teklifleri vermek yerine uzun vadede piyasayı daha kararlı hale getirecek fiyat teklifleri hazırlamaları gerektiği ortaya çıkmıştır. İlgili ve destekleyici kuruluşlar olarak üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının daha da etkin olmaları gerektiği saptanmıştır.

Türkiye elektrik üretim sektöründe DUY piyasası haricinde rekabetin düşük seviyede olduğu gözlemlenmektedir. DUY piyasasında ise EÜAŞ'ın hakim durumuna rağmen yüksek seviyede rekabetin bulunduğu söylenebilir. Yapılanma sürecinin henüz tamamlanmamış olması devletin piyasaya doğrudan etkisinin çok olduğu sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla, 2020 yılında daha rekabetçi bir piyasa yapısına kavuşmak için mevzuatsal düzenlemelerin büyük dikkatle yapılması gerekmektedir. Böylece daha güvenli piyasa yapısı oluşacak ve yatırımcılar daha uygun koşullarda kredi bulabileceklerdir.

Sonuç olarak, talep tahminleri göz önüne alındığında Türkiye elektrik üretim sektörü yüksek bir gelişim potansiyeline sahiptir. Üretici-tüketici-devlet üçgeninde, sektördeki rekabetçi seviyenin artmasının her katılımcıya olumlu etkilerinin olacağı ve gelişimi hızlandıracağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. TEİAŞ, “Türkiye Elektrik Enerjisi 10 Yıllık Üretim Kapasite Planlaması 2008-2017”, Temmuz 2008
2. Bulu M., Eraslan İ.H., Kaya H., “Türk Elektronik Sektörünün Rekabetçilik Analizi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:5 Sayı:9 Bahar 2006/1 sf.49-66
3. Porter, M.E. (1990). The Competitive Advantage of Nations, The MacMillan Pres Ltd., London and Basingstoke.
4. “Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi”, 18/05/2009 tarih ve 2009/11 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı
5. Atiyas İzak, ODTÜ Mezunlar Derneği Sunumu, 4 Nisan 2009, Ankara
6. “Elektrik Piyasası Kanunu”, 3/3/2001 tarih ve 24335 Mükerrer sayılı Resmi Gazete
7. Atiyas İzak, Dutz Mark, “Competition and Regulatory Reform in Turkish Electricity Industry”, Eylül 2004